

טז. הימנעות מתקיעה בשופר בראש השנה שחל להיות בשבת - שיטת הירושלמי

כידוע, אין תוקעים בשופר בראש השנה שחל להיות בשבת. סוגיית התלמוד הבבלי במסכת ראש השנה (כט ע"ב) הדנה בעניין זה ידועה למדי. אנו נחזור ונזדקק לסוגיה, ונעמיד זו לעומת זו את שיטת הבבלי, ואת שיטת התלמוד הירושלמי.

כך שנינו במסכת ראש השנה:

יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש¹ היו תוקעין אבל לא במדינה; משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין. אמר רבי אלעזר: לא התקין רבן יוחנן בן זכאי אלא ביבנה בלבד; אמרו לו: אחר יבנה ואחר כל מקום שיש בו בית דין. (ראש השנה, פרק ד משנה א).

הסוגיה בבבלי פותחת בכירור המקור בתורה להימנעות מתקיעה בר"ה שחל להיות בשבת:

מנא הני מילי? אמר רבי לוי בר לחמא, אמר רבי חמא בר חנינא², כתוב אחד אומר 'שבתון זכרון תרועה' (ויקרא כג, כד) (ולא תרועה ממש שלא מקראות של תרועה יאמרו - רש"י) וכתוב אחד אומר 'יום תרועה יהיה לכם' (במדבר כמ, א), לא קשיא, כאן ביום טוב שחל להיות בשבת, כאן ביום טוב שחל להיות בחול³.

1. הרמב"ם כתב במירושו למשנה: 'כבר ביארנו לך כמה פעמים כי מקדש נקראת ירושלים כולה, אך רוב הראשונים ביארו שכוונת המשנה למקדש ממש.
2. ר' חמא בר חנינא הינו בן הדור השני של אמוראי ארץ ישראל, חברם של ר' יוחנן וריש לקיש. ר' לוי בר לחמא הוא בן הדור השלישי שמסר כמה מאמרים בשם ר' חמא בר חנינא. באנציקלופדיה לחכמי התלמוד כתוב על ר' לוי בר לחמא: 'ש לתמוה ששם זה אינו נמצא כלל במקורות הארץ-ישראליים. ואולי ניתן לשער שר' לוי בר לחמא ירד לבבל ונשתקע בה.'
3. דרשה זו היא בסיס למה שנקבע לומר בסדר תפילת העמידה בראש השנה שחל בחול: 'ותחן לנו ה' אלקיננו... את יום הזכרון הזה, יום תרועה מקרא קודש...', ואילו

על דברים אלה העיר רבא:

אי מדאורייתא היא, במקדש היכי תקעינן? ועוד, הא לאו מלאכה היא דאיצטריך קרא למעוטי⁴, דתנא רבי שמואל: 'כל מאלכת עבודה לא תעשו' (במדבר כט, לה), יצתה תקיעת שופר ורדיית הפת שהיא חכמה ואינה מלאכה.

והוא מסיק:

מדאורייתא משרא שרי, ורבנן הוא דגזור ביה כדרכה, דאמר רבה הכל חייבין בתקיעת שופר ואין הכל בקיעין בתקיעת שופר, גזרה שמא ימלגו בידו, וילך אצל הבקי ללמוד⁵, ויעבירו ד' אמות ברשות הרבים.

והגמרא מסיימת:

והיינו מעמא דלולב והיינו מעמא דמגילה.

על דברי הבבלי נראה להעיר כמה הערות:

לדעת הבבלי, מן התורה נזהגת מצוות שופר ככל מקום, וחכמים הם אלה שהפקיעו את חלות המצווה, בגלל החשש שמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים'. אכן, לדעת הבבלי יש סמכות לחכמים לעקור דבר מן התורה, על כל פנים ב'שב ועל תעשה'⁶, אך הטעם שניתן כאן, החשש שמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים', נראה לכאורה טעם קלוש, וזאת מכמה נימוקים:

א. עיקרה של מצוות שופר הוא 'לשמוע תרועת השופר בראש השנה', כדברי הרמב"ם בהלכות שופר פרק א הלכה א. אין מצווה שאדם יתקע בשופרו הוא. איזה מקום יש אפוא לחשש שאדם יוליך את שופרו ד' אמות ברשות הרבים? הרי כל אדם יכול ללכת לבית הכנסת ולשמוע שם קול שופר. האמנם לדעת רבה המצווה היא בעצם התקיעה, כלשונו 'הכל חייבין בתקיעת שופר'?

בראש השנה שחל להיות בשבת נקבע לומר: 'זתחן... זכרון תרועה...'. ורבים טועים ואומרים בשבת: 'יום זכרון תרועה', ופשוט שזו אמירה משובשת (ראה שר"ע אורח חיים, סימן תקפב סעיף ז).

4. ראו מה שכתבו התוספות בד"ה הא לאו מלאכה היא, בכוננת שאלה זו.

5. הרמב"ם בהלכות שופר שינה במקצת את הדברים, וכך כתב (פרק ב, הלכה ז): 'גזרה שמא יטלנו בידו ויולכנו למי שיתקע לו ויעבירו ארבע אמות ברשות הרבים... שהכל חייבין בתקיעה ואין הכל בקיאין לתקוע'.

6. ראו ערך 'ש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה', אנציקלופדיה תלמודית, כה.

ב. התוספות במסכת מגילה (ד ע"ב ד"ה ויעבירנה) שואלים: מדוע ביטלו תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת ולא ביטלו מצוות מילה בשבת?

ועונים התוספות: 'מילה בשבת אין לדחות דהא חמירא דהא נכרתו עליה י"ג בריתות, וגם אין אדם מל אלא אם כן הוי בקי, דסכנה יש בדבר'.

לענ"ד דבריהם קשים, שהרי במילה גם אם לא מל היום, המצווה תתקיים למחרת, מה שאין כן בתקיעה בשופר שאם לא יתקע היום תבטל המצווה מכל וכול; מאחר שכך, אם יש הצדקה בגלל החשש 'שמא יעבירונו...' לבטל מצווה, קל וחומר שיש בגלל חשש זה לדחות את מועד קיום המצווה. ומה שכתבו שאין אדם מל אלא אם כן הוי בקי, זה יכול אולי להיות הסבר לכך שאין חשש שמא המוהל יעביר את סכין המילה ד' אמות ברשות הרבים, אך מדוע לא יהיה חשש שמא אבי הבן יעביר את תינוקו ד' אמות ברשות הרבים בדרכו למוהל?

ג. המאירי בביאורו למשנה מביא בשם 'יש שואלים': מדוע, לפי המצב שהיה נהוג בזמן המקדש, ביטלו תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת, ולא ביטלו נטילת לולב ביום טוב ראשון של סוכות שחל בשבת, כפי שעולה מפשוטן של המשניות במסכת סוכה? ותשובתם:

מפני שהשופר זמנו ביום ראשון של תשרי, ולא ידעו בגבולין אימתי קדשו בית דין את החודש, ומספק אינו דוחה, (=מאחר שבגבולין יש בכלל ספק אם היום א' בתשרי, יש מקום להחיל את גזרת רבה 'שמא יעבירונו...'), אבל לולב, כבר יצאו שלוחים ונתברר להם יום הקבוע, וראוי לימול (בשבת) ושלא לדחות מגזרת רבה.

עפ"י תשובה זו שואל המאירי:

שמא תאמר, ירושלם מיהא ראייה לתקוע שהרי ידעו שעת קידוש החודש, וכבר פירשנו אנו (שלא כרמב"ם בפירוש המשניות) 'אבל לא במדינה' - אף בירושלים (=מדוע אין תוקעים בירושלים בראש השנה שחל בשבת?)

והמאירי משיב:

הואיל ושופר אחד מוציא את כולם, יכולים בני ירושלים לבוא במקדש ולשמוע שם קול שופר.

עפ"י דברים אלה יוצא שגזרת רבה 'שמא יעבירונו ד' אמות ברשות הרבים' אינה עומדת בפני עצמה, וחשש זה כשלעצמו אינו נותן סיבה מספקת

להפקיע חובת מצווה שתוקפה מדאורייתא; רק במצב של ספק חיוב, יש מקום לגזרה לא לקיים את המצווה בגלל החשש שמא יעבירונו ד' אמות ברשות הרבים, ובירושלים, לדעת המאירי, לא הפקיעו את החיוב, אלא קבעו רק להימנע מהתקיעה בעיר לנוכח האפשרות לשמוע תקיעות במקדש.

על פי זה יש בידינו תשובה לשאלת התוספות (לעיל סעיף ב); במצוות מילה יש לפנינו חיוב ודאי מדאורייתא, ואין מקום אף לדחותה מהטעם 'שמא יעבירונו...!.

ד. המאירי הוסיף עוד שאלה בשם אותם שואלים: מדוע, אחר החורבן ואחר התקנה, לא התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהיה לולב ניטל בשבת (אף שלא ביום טוב ראשון של חג) בכל מקום שיש בו בית דין, כשם שהתקין שיהיו תוקעים בראש השנה שחל להיות בשבת בכל מקום שיש בו בית דין? ותשובתם:

הלולב - לכל מסור (ויש סבירות מסוימת שאחד מני רבים יעבירו את הלולב ד' אמות ברשות הרבים), אבל שופר, אחד מוציא את כולם, ואין השגחה מצויה כל כך.

נראה לי כי יש לשים לב לדבקים אלה של המאירי. למעשה הוא אומר כאן כי החשש 'שמא יעבירונו ד' אמות ברשות הרבים' הוא חשש רחוק לגבי שופר, וחששו לכך רק במקום שאין בית דין, אך במקום שיש בית דין לא חששו⁷.

נוכח דברי המאירי לא נרפה ונשאל, מאחר שבשופר אין השגחה מצויה כל כך, מדוע חששו כלל ל'שמא יעבירונו ד' אמות ברשות הרבים'?

נעבור לעיון בשיטת הירושלמי בעניין תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת.

נקדים ונציין כבר בשלב זה כי גזרת רבא 'שמא יעבירונו...', אינה מובאת כלל בסוגיית הירושלמי. עוד נציין כי כל העניין מובא במקביל גם בויקרא רבה פרשה כט, ובפסיקתא דרב כהנא, פיסקא בחדש השביעי (מהדורת מגדלבוים עמ' 345-346). אפשר להציג את המסורת שבמקורות אלה כמסורת הארץ-ישראלית של ההימנעות מתקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת.

7. 'מפני שבית דין זריון הן, ולא יבואו התוקעין להעביר השופר בפניהם ברשות הרבים, שבית דין מזהירין את העם ומחזיעין אותן' (רמב"ם, הלכות שופר, פרק ב הלכה ט).

וכך מובא במקורות אלה:

החלמוד הירושלמי

פסיקתא דרב כהנא⁸

ר' אבא בר פפא אמר:

ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש הוון

יחיבין מקשיי. אמרין: תנינן:

יום טוב שלראש השנה שחל להיות בשבת,

במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה;

אין דבר תורה הוא, אף בגבולין ידחה, אין

לית הוא דבר תורה, אף במקדש לא ידחה?!

עבר כהנא

אמרין: הא גברא (רבה) דנישואל ליה.

10 אתון שאלון ליה; אמר לון:

כת' אחד אומר 'יום תרועה'

וכת' אחר אומר: 'זכרון תרועה';

הא כיצד?

בשעה שהוא חל בחול - יום תרועה,

15 בשעה שהוא חל בשבת - זכרון תרועה,

מזכירין אבל לא תוקעין.

ר' זעורה מפקד לחברייא: עולון

ושמעון קליה דרבי לוי דרש.

דלית איפשר דהוא מפיך פרשתיה דלא

20 אולפן; ועל ואמ' קומיהון:

כת' אחד או' 'יום תרועה'

וכת' אחר אומר 'זכרון תרועה';

הא כיצד?

בשעה שהוא חל בחול - יום תרועה,

25 בשעה שהוא חל בשבת - זכרון תרועה,

מזכירין אבל לא תוקעין.

הא כיצד יתקיימו שני כתובין?

עד אינון יחיבין מתקשין עבר כהנא

אמרין: הא מרה דשמעתא ניקום ונשואל

הא כיצד יתקיימו שני כתובין?

תני ר' שמעון בן יוחי

מעתה אף במקדש לא ידחה?!

8. ובדומה לו גם בויקרא רבה פר' כט (הקטע שבשורות 17-26 אינו מובא בויקרא רבה). רשמתי רק את השונות בנוסח בפסיקתא דרב כהנא ובויקרא רבה. הקטע שבשורות 33-43, מובא בירושלמי בלבד.

- תנא 'באחד לחדש'⁹. ידחה במקדש שהם יודעים זמנו של חודש,
 מעתה אפי' במקום שהן יודעין שהוא ואל ידחה במקום שאינן יודעין זמנו של
 30 'באחד לחדש' ידחה?¹⁰ חודש.
- תני רבי שמעון בר יוחי; תני רבי שמע' בן יוחי: יום תרועה יהיה לכם
 'והקרבתם' 11 - במקום שהקרבנות קריבין. ועשיתם - במקום שהקרבנות קריבין.
 אמרין חברייה קומי רבי יונה:
 והכת' 'והעברת שופר בחדש השביעי' ?
 35 אמ' לון: זו את מעביר 'בארצכם' -
 הא אחרת לא.
 אמרין ליה: או נאמר זו אתם מעבירין
 בארצכם, הא אחרת בין בארץ בין בחוץ
 לארץ? !
 40 אמ' ר' יונה אילו הוה כת'
 'תעבירו שופר בארצכם' הייתי או' כאן
 מיעט ובמקום אחר ריבה; אלא 'בכל
 ארצכם' כאן ריבה ובמקום אחר מיעט.

נראה לבאר שעל פי השלב האחרון של סוגיית הירושלמי (שורה 31 ואילך)
**כל עיקרה של מצוות תקיעת שופר נוהג מדאורייתא במקדש בלבד 'במקום
 שהקרבנות קריבין', ומחוץ למקדש נוהגת התקיעה רק מתקנת חכמים¹²,**
 וחכמים התקינו תקיעה בשופר בגבולין רק בראש השנה שחל בחול, ולא

9. בפשטות הדברים משמע שמכוח הקושיה 'מעתה אף במקדש לא ידחה' מסתייגת
 הסוגיה מהדרשה של 'יום תרועה' 'זכרון תרועה' כמקור להימנעות מתקיעה בראש
 השנה שחל בשבת בגבולין; הסיבה להימנעות בתקיעה בגבולין היא בגלל 'ספיקא
 דיומא'. השלוחים מירושלים המודיעים על קידוש החודש לא הגיעו לגבולין, ואין
 ביטחון שהיום הוא אחד לחודש.
10. בפשטות משמע מכאן שדעת הירושלמי היא שמה שנאמר במשנה 'במקדש היו
 תוקעין' מתייחס רק למקדש ממש, ולא כדברי הרמב"ם המפרש במירושו למשנה כי
 'מקדש נקראת ירושלים כולה'.
11. פשוט שהנוסח המתאים יותר הוא הנוסח שבפסיקתא דרב כהנא, שהרי בפרשת
 פינחס אחרי 'יום תרועה יהיה לכם' כתוב 'ועשיתם' - ולא 'והקרבתם', וראה 'פני
 משה'.
12. אני מסתמך כאן על המאירי שכתב: 'ובתלמוד המערב פירשו שאין לשופר עקר מן
 התורה בגבולין שהרי נאמר והקרבתם - במקום והקרבתם'. והעיר המהדיר על דברי
 המאירי האלה: 'ולמדנו מרבינו פירוש חדש לגמרי, עיין במפרשי הירושלמי'. אכן,
 פרשני הירושלמי הסבירו את נוהג התרועה באופן שונה לחלוטין.

בראש השנה שחל בשבת, שכן אעפ"י שאין בעצם התקיעה בשופר איסור מלאכה דאורייתא, יש בכל זאת איסור דרבנן 'שמא יתקן כלי שיר'. על פי מהלך זה תתפרש היטב השאלה בהמשך הדברים: 'אמרין חברייה קומי ר' יונה: והכת' והעברת שופר כחדש השביעי?'. הכוונה היא לשאול, הרי בהמשכו של פסוק זה, המובא בפרשת היובל, נאמר 'כיום הכיפורים תעבירו שופר בכל ארצכם', ומדוע לא נשווה ונאמר כי כשם שתקיעת יובל נוהגת 'בכל ארצכם', כך אף תקיעת ראש השנה נוהגת מדאורייתא 'בכל ארצכם'? ותשובת ר' יונה: זו (=תקיעת יובל) את מעבירי 'בארצכם' - הא אחרת (=תקיעת ראש השנה) לא.

ושאלה נוספת הופנתה לר' יונה: יש הרי אפשרות לדרוש אחרת: זו (=תקיעת יובל) אתם מעבירין בארצכם, הא אחרת (=תקיעת ראש השנה) בין בארץ בין בחוץ לארץ? ותשובת ר' יונה: אילו הוה כת' תעבירו שופר בארצכם הייתי או' כאן (=בתקיעת יובל) מיעט, ובמקום אחר (=בתקיעת ראש השנה) ריבה (=שנוהגת אף בחוץ לארץ); אלא 'בכל ארצכם' - כאן (=בתקיעת יובל) ריבה (=שנוהגת בכל ארצכם) ובמקום אחר (=בתקיעת ראש השנה) מיעט (=שנוהגת במקדש בלבד).

לסיכום הדברים: מסקנת הירושלמי שונה ממשקנת הבבלי בדבר סיבת ההימנעות מתקיעה בראש השנה שחל בשבת. בבבלי המסקנה היא שמצוות שופר נוהגת מדאורייתא בגבולין בין בחול בין בשבת, וחכמים הם אלה שהפקיעו את המצווה בגבולין בגלל החשש 'שמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים', וזאת מכוח סמכותם לעקור מצווה מן התורה ב'שב ואל תעשה'. הבאנו תמיהות שונות על ההתייחסות לחשש זה, לגבי מצוות תקיעת שופר.

לפי שיטת הירושלמי אין כל ראייה מן ההימנעות מתקיעה בראש השנה שחל בשבת, כי יש לחכמים סמכות לעקור מצווה מן התורה ב'שב ועל תעשה', כי למסקנת הסוגיה בירושלמי מצוות שופר נוהגת מדאורייתא רק במקדש ולא בגבולין. חכמים הם אלה שהתקינו תקיעה אף בגבולין, והם התקינו לתקוע בגבולין רק בחול ולא בשבת.¹³

13. לנוכח הבאת דברי רבי לוי בר לחמא בשם רבי חמא בר חנינא בתחילת הסוגיה בבבלי: 'כתוב אחד אומר "שבתון זכרון תרועה" וכתוב אחד אומר "יום תרועה יהיה לכם", עולה כי תחילתה של המסורת הארץ-ישראלית הייתה ידועה בבבל, אך המשכה, כפי שהיא לפנינו בירושלמי, לא הייתה ידועה, או שמא הייתה ידועה ונשכחה עם הזמן. על כל פנים יש לשים לב לעובדה כי את ההסבר 'שמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים', שומעים אנו רק מפי רבה, בן הדור השלישי לאמוראי בבלי.

לסיום הדברים אביא קטע מקרובה ליום השני של ראש השנה, המיוחסת לר' שמעון בר' יצחק, בן דורו של רבנו גרשום המאור הגולה: וכך מובא בקרובה:

חכם חניטיו לתקוע בזה חודש
 יום זה - אם יקרה בשבת קודש
 זכרון תרועה מקרא קודש;
 טבעו - אם בחול יבואכם
 צוּו לתקוע בכל גבולכם¹⁴
 יום תרועה יהיה לכם.

שמה מוכיח הדבר שלפני דורו, הייתה עדיין המסורת הארץ ישראלית, כפי שהיא מובאת לפנינו בירושלמי, ידועה בשלמותה.
 14. שמה משקף האמור במשפט זה (צוּו לתקוע...), את המסורת הארץ-ישראלית, כי התקיעה בגבולין הינה רק מתוקף תקנת חכמים.